

Materiály k setkání studentů a pedagogů k SZK z českého jazyka na 1. stupni

PLÁN SETKÁNÍ

20. 3. R 216 17:00-19:00

Téma 1 – 6

3. 4. R 217 17:00-19:00

Téma 7 – 12

17. 4. R 216 17:00-19:00

Téma 13 – 18

30. 4. R 210 17:00-19:00

Téma 19 – 24

15. 5. R 208 17:00-19:00

Téma 25 – 30

STRUKTURA OTÁZKY

Část A:

Základní znění otázky/tématu, vysvětlení požadovaných termínů, popř. reakce na doplňující otázky 4–5 minut

Část B:

Text:

Stanovte jak a proč text využijete, v které části edukace daného tématu a v kterém ročníku ZŠ. Pokud považujete text pro edukaci daného tématu za nevhodný, vysvětlete proč a navrhněte jiný, vhodnější materiál.

- jeho smysl, zákl. myšlenky, estetický dopad,
- jazykové prostředky, jimiž se výše uvedené cíle dosahují,
- jazykové prostředky vhodné k zprostředkování žákům vybraného ročníku – způsob zprostředkování a zařazení do vyuč. jednotky
- předchozí body možno řešit i zodpovězením případných otázek k textu

4–5 min

Část C:

Situace: vztahuje se k předchozímu textu – doplňující otázky
nebo

samostatně nabízí materiál ke komentáři/řešení – vyřešte úkol, popř. odpovězte na otázky k situaci 4–5 min.

Materiál k prvnímu setkání 20. 3. 2024

STRUKTURA OČEKÁVANÉ ODPOVĚDI – TÉMA 1

1. Český národní jazyk a jeho útvary.

Vývoj, útvary a poloutvary češtiny, čeština spisovná, hovorová, interdialekty a dialekty, sociolekty; jazykové roviny a jazykovědné disciplíny; školská jazykovědná terminologie, jazyková norma a kodifikace, jazyková správnost a jazyková kultura, kultura jazyka a kultura řeči. Český národní jazyk v didaktickém pojetí na 1. stupni ZŠ.

VÝVOJ

Indoevropské jazyky – baltoslovanská jednota – jazyky slovanské.

Praslovanština – hláskové změny (palatálnost: *ruk - ruč - ruc, nog (později noh) - nož - noz, duch – duš*), zánik a vokalizace jerů, vkladné e (vzniková a zániková alternace 0 - e, e - 0), př. *švec, ale se ševcem*, zánik nosovek, vznik složeného skloňování adjektiv (*mladaja - z toho mladá*), asi běžně mluvený jazyk, zásadní změny v 9.–11. stol.

Staroslověnština – nejstarší spisovný slovanský jazyk, písemnictví, liturgie; Proglas (9. stol.), 1. a 2. staroslověnská legenda, Sázavský klášter (1032–1097).

Čeština – pračeské období; *hospodine, pomiluj ny* – nejst. česká píseň 10./11. stol., první česká věta (transkripce): **Pavel dal jest Ploskovicích ze'mu/ Vlach dal jest Dolás ze'mu Bogu/ i s'vatému Štěpánu se dvěma/dušnikoma, Bogučēja a Sedlatu.** (Ze zakládací listiny kapituly litoměřické 1057, připsána na poč. 13. stol.)

Vývojové změny: *aj na ej (vej-ce x va - jec)*, vznik *h z g*, zánik měkkostní opozice *b - b', l - l', m - m', p - p', s - s', v - v', z - z'* - důsledek - pouze "tvrdé", ale v písmu zůstávají v pozicích, kde byly původní měkké souhlásky, měkká *i* - písmena pro pravopisně obojetné souhlásky, vznik *ř*, změny *ó - uo - ů* - důsledek: v pravopise, kde bylo *uo*, se píše kroužkované *u* jako pozůstatek toho *o* z dvojhlásky. Nejdůležitější období – **14. století**, česky psané památky – legendy, verše (Alexandreida, Dalimilova kronika), drama, satira; **15. stol.**, (J. Hus; Jednota bratrská 1457), **16. stol.**, (Jan Blahoslav; Bible kralická 1579; Humanistická čeština: *ý - ej* (neprosadilo se později do spisovné češtiny), *ú - ou - ú* zůstalo v dialektech; Daniel Adam z Veleslavína; Barokní čeština: úžení *é - í* - neprosadilo se do spisovné češtiny ve všech pozicích. **17. stol.** J. A. Komenský; obrany češtiny; Josef Dobrovský, J. Jungmann, J. Gebauer; **20. stol.** Pražský lingvistický kroužek

ÚTVARY – mají jazykové prostředky ve většině jazykových rovin; spisovná čeština (+ její hovorová podoba), dialekty, interdialekty (např. obecná čeština)

Poloutvary – mají jazykové prostředky v jedné jazykové rovině, nejčastěji v rovině lexikální – sociolekty (slangy, argot...)

JAZYKOVÉ ROVINY - hláskoslovná (foneticko-fonologická), slovní + slovtvorná (lexikální), tvaroslovná (morfologická), skladební (syntaktická), textová – (VÝBĚR UČIVA)

jazykovědné DISCIPLÍNY: fonetika, fonologie, lexikologie, lexikografie, syntax, hypersyntax, sémantika, stylistika, dialektologie, psycholingvistika, sociolingvistika, pragmatika

TERMINOLOGIE – lingvistická – školská; znaky termínu: přesnost, jednoznačnost, ustálenost, nosnost

jazyková NORMA - Normou rozumíme kolektivní, ustálené a závazné užívání jazyka v duchu systému – zjednodušeně řečeno jde o užívání jazyka dle stanovených pravidel. **Kodifikace** je zachycení spisovné normy v příslušných příručkách. Jinými slovy je tedy **norma** pravidlo a **KODIFIKACE** zapsání a svým způsobem i uzákonění tohoto pravidla. (**ÚZUS** – běžné užívání)

Jazyková kultura (kultivovanost) se posuzuje podle vhodnosti užití jazykových prostředků v jednotlivých komunikačních situacích. Dodržování pravidel aktuální kodifikace se označuje jako **jazyková správnost**. **KULTURA JAZYKA** – „jazyk bereme v užším (odborném) smyslu jako „systém jazykových prostředků“ (Hausenblas, Karel 1991: 114), o jehož vytříbenost pečujeme; zejména lingvisté. **KULTURA ŘEČI** – jde o „úroveň vyjadřování tímto jazykem, užívání **jazyka** v dorozumívací praxi“.

Český národní jazyk v didaktickém pojetí na 1. stupni ZŠ. Aplikace jazyk. prostředků jazykového systému, mateřský jazyk, kulturní hodnota + Proč by učitelé měli mluvit spisovnou češtinou

STRUKTURA OČEKÁVANÉ ODPOVĚDI – TÉMA 2

2. Zvuková stránka češtiny a její didaktická problematika na 1. stupni ZŠ.

Mluvní orgány a jejich činnost, slyšení, zvukové prostředky souvislé řeči – melodie, přízvuk, tempo řeči a síla hlasu, pauza; výslovnostní styly, základní pravidla ortoepie češtiny, systém a dělení českých hlásek z hlediska lingvistického a z hlediska školy, fonetická transkripce a k čemu slouží učitelé ČJ, kultura jazyka a řeči. Péče o zvukovou stránku jazyka na 1. stupni ZŠ.

MLUVNÍ ORGÁNY:

Respirace: dechové ústrojí

Fonace: hlasové ústrojí

Artiklace: artikulační ústrojí, lingv. klasifikace hlásek

SLYŠENÍ:

sluchové pole lidského ucha

SUPRASEGMENTÁLNÍ PRVKY:

Přízvuk

Melodie – stoupavá, klesavá, stoupavě klesavá

Tempo, rytmus

Síla hlasu

ORTOEPIE

Základní pravidla

Výslovnostní styly

FONETICKÁ TRANSKRIPCE

API, IPA

KULTURA JAZYKA

KULTURA ŘEČI

kultura užívání jazyka, kulturní hodnota, národní dědictví

PÉČE NA 1. ST. (CVIČENÍ):

brániční dýchání, prodlužování

výdech, proudu

rozeznívání rezonančních dutin, tvorba hlásek

školní klasifikace hlásek, samohláskový trojúhelník

hygiena hlasu

hygiena sluchu

slovní X přízvukový takt; větný – záměr sdělení (cvičné situace)

otázky ano-ne, otázky ostatní;

odstraňování „vlnkování“ na úrovni věty i slova

metronom

v závislosti na dechových cvičeních cvičení se zástupným textem

střední otevřenost samohlásek, délka samohlásek, ráz

Neutralizace znělosti, spodoba

znělosti – souvislost s pravopisem

Zdvojené souhlásky

přepis výslovnosti

česká verze

Potřeba jiného grafického systému – metoda křížků a koleček

kultura systému – seznámení se spisovným jazykovým systémem

STRUKTURA OČEKÁVANÉ ODPOVĚDI – TÉMA 3

3. Grafický systém češtiny. Didaktické dělení pravopisných jevů a vytváření pravopisné dovednosti žáků na 1. stupni ZŠ.

Hlavní principy, zásady a pravidla českého pravopisu, jeho vývoj. Jednotlivé skupiny pravopisných jevů, jejich problematika a postavení v systému učiva českého jazyka, žákova cesta od pravopisného poučení k aktivní pravopisné dovednosti, typy pravopisných cvičení, učební materiály – práce s příručkami Pravidla českého pravopisu a Internetová jazyková příručka, kritické posouzení některých dostupných počítačových aplikací na procvičování pravopisu.

Funkce pravopisu: zaznamenávací a vybavovací.

Typ pravopisu: hláskový.

Základní **princip** pravopisu: princip fonologický.

Další uplatňující se principy: historický (vyjm. slova, ů/ů), etymologický (panna), morfologický (holubi-holuby), sémantický (býlí-bílý), syntaktický (interpunkce), tradiční (president-prezident)

Pravidla: první 1902

Vývoj: pravopis primitivní (13. stol.), spřežkový (konec 13./14. stol.), diakritický (15. stol.), bratrský (16. stol.), analogický (19. stol.), 1842 oprava skladná, 1849 odstraněno w, au.

Didaktické **dělení** pravopisných jevů podle toho, čeho se týkají:

pravopis lexikální – slova v základním tvaru

pravopis morfologický – zvl. koncovky ohýbaných slov

pravopis syntaktický – jevy vyplývající ze zapojení slov do vět, souvětí, textu

Osvojování pravopisu:

1. Fáze vzniku pravopisné vědomosti:

Pozorování pravopisného jevu

Poučení

Porozumění

Kvalitní zapamatování

2. Přetavení pravopisné vědomosti v pravopisnou dovednost (nejnáročnější fáze):

Jedinec pravopisný jev **vidí, vyslovuje odůvodnění** jeho zápisu opřené **o osvojené pravidlo** a současně jev **píše**. Dochází tak ke **spojení vizuálního, akustického a motorického vjemu s mentálním zdvihem** založeným na osvojeném pravopisném pravidle. Podmínkou vytvoření pravopisné dovednosti je **současný** průběh všech těchto čtyř součástí uvedeného procesu.

Cvičení: opisovací, doplňovací, diktát, korektura, volné psaní

STRUKTURA OČEKÁVANÉ ODPOVĚDI – TÉMA 4

4. Slovo a slovní zásoba češtiny.

Kritéria třídění slov ve slovní zásobě – hledisko rozsahu užívání národního jazyka, sociálního omezení, dobového výskytu, frekvence, expresivity, původu, struktury pojmenování, příslušnosti k stylovým vrstvám spisovného jazyka, pojmenování motivovaná a nemotivovaná; zákonitosti lexikálního vývoje dítěte, lexikální stránka řeči žáka mladšího školního věku. Stěžejní okruhy učiva lexikologie na 1. stupni ZŠ.

rozsah užívání národního jazyka: pojmenování celonárodní (spis – nespis)

geograficky omezená (nespis – nářeční, oblastní, obecně česká; spis – oblastní varianty)

sociální omezení: pojmenování profesionální (*erzeta*), slangová (*světla* – oči zvířete), argotická (*fízl*),

dobový výskyt: pojmenování zastaralá, historismy (*palcát*), archaismy (*pekuXpeču*)

pojmenování nová – neologismy (*šmejdi*)

frekvence: pojmenování neomezená

omezená, řídká (*pouze X jenom*)

expresivita: pojmenování citově neutrální

expresivní – kladně: lichotná (*kočička*), familiární (*kámoš*), domácí (*Mára*), dětská (*papat*), eufemismy (*být v náladě*)

záporně: hanlivá (*barabizna*), zhrubělá (*haksna*), nadávky (*smrade*)

ironicky užitá, žertovná (*drobeček* – o tlust'ochovi)

původ: slova domácí, slova přejatá, slova mezinárodní (*orchestr*, *atletika*)

struktura pojmenování: pojmenování jednoslovná, univerbizační jednotky (*vlečňák*)

pojmenování víceslovná – sousloví, fráze, idiomy (*kámen úrazu*);

multiverbizační jednotky (*provést analýzu X analyzovat*)

příslušnost k **stylovým** vrstvám spisovného jazyka – vrstva hovorová (*príma*), odborná (termíny),

publicistická (publicismy, např. sportovní, *vychytil nulu*, polit. *artikulovat problém*), umělecká (*luna*), knižní (*odvětit*)

pojmenování **motivovaná, popisná** – význam odvoditelný ze slova

pojmenování **nemotivovaná, značková** – původní

lexikální vývoj dítěte

okruhy učiva: 2. roč. slovo se skládá z hlásek/písmen

slovo má význam

slova se dají podle významu třídit

slova s opačným významem

slova významem nadřazená, souřadná, podřazená

slova se stejným/podobným významem

3. roč. slova vícevýznamová

slova citově zabarvená

odvozování, příbuznost – slovotvorný rozbor

stavba slova – morfemický rozbor

4. roč. slova spisovná a nespisovná

5. roč. homonyma, stylistické hodnocení slov

STRUKTURA OČEKÁVANÉ ODPOVĚDI – TÉMA 5

5. Významové vztahy mezi slovy.

Slova monosémantická, slova polysémantická, metafora, metonymie, homonymie, synonymie, antonymie, hyponymie, hyperonymie, paronymie; metodické postupy expozice významových vztahů, jazykové slovníky a možnosti práce s nimi ve škole, možnosti využití autentických komunikátů na 1. stupni ZŠ.

Význam slova – věcný + gramatický

Slova mohou mít jeden (věcný) význam – slova monosémantická, ale i více významů – polysémie, vícevýznamovost

Synonymie – v úrovni slov synonyma atd.

Metodické postupy expozice významových vztahů:

antonyma, hyponyma, hyperonyma, synonyma, slova vícevýznamová, homonyma, slova citově zabarvená + slova spisovná X nespisovná

Posuny významu:

Metafora – obrazné pojmenování založené na vnější, respektive vizuální podobnosti. **Horské hřbety** (Na pohled připomínají tvar hřbetů zvířat.), **zuby pily** (Na pohled připomínají lidské nebo zvířecí zuby.). Posun ve významu, přenášení významu na základě vnější (strukturální) podobnosti.

Metonymie – obrazné pojmenování založené na vnitřní, myšlenkové souvislosti. **Vypil dvě sklenice.** → **souvislost mezi nádobou a obsahem (Nevypil tu nádobu, ale to, co bylo uvnitř, třeba vodu.) Přečetl celého Čapka.**

Metonymie spočívá v přenosu označení na jiný objekt na základě jiné souvislosti než podobnosti označovaných objektů.

Synekdocha je druh obrazného pojmenování, při němž je název celku použit pro označení části nebo naopak název části pro označení celku. Například „**noční nebe zářilo**“ místo **hvězdy svítily** nebo „**pod rodnou střechou**“ místo **v domě**.

Synekdocha je druhem metonymie, kterou používáme tehdy, pokud je celek charakteristický pro část nebo část pro celek.

Jazykové slovníky:

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, 50 000 slov, 1. vyd. 1978

(Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971) - 197 200 hesel, SSJČ;

Příruční slovník jazyka českého (1935–1957) – 250 000 hesel, 8 dílů, PSJČ)

Nový encyklopedický slovník češtiny online, 2018, 1600 hesel s lingv. výkladem

Akademický slovník cizích slov

Internetový slovník současné češtiny

Jaroslav Hubáček: Malý slovník českých slangů, 1988

...

STRUKTURA OČEKÁVANÉ ODPOVĚDI – TÉMA 6

6. Obohacování a rozšiřování slovní zásoby, tvoření slov v češtině.

Tvoření slov v češtině – slovtvorné procesy, slovtvorné kategorie, slovtvorné typy, složeniny a jejich klasifikace, zkratky, zkratková slova a jejich klasifikace, způsoby obohacování a rozšiřování slovní zásoby, frazeologie a idiomatika; morfemická a slovtvorná analýza v jazykovém vyučování na 1. stupni ZŠ.

Obohacování a rozšiřování slovní zásoby:

Tvoření slov, posuny významu stávajících slov, přejímání (na 1. stupni se bohužel neřeší).

Slovtvorné procesy zahrnují způsoby tvoření slov.

Slovtvorné postupy:

Odvozování (derivative)

příponové/koncovkové, předponové, kombinované

Skládání (kompozice)

složeniny nevlastní (spřežky)

složeniny vlastní

součást prvního slova)

Zkracování (abreviace)

zkratky z hlásek, iniciálové, zkratková slova

1. stupeň:

slova příbuzná

(*morfémy*) kořen, předpony, přípony/koncovky

spřežení slov, (*rozložitelné*)

(*nerozložitelné, spojovací vokál je*

(*atd., apod., p. X ČR, EU
Čedok, Sazka*)

Slovtvorné kategorie:

Mutační – sémant. souvislost (učit–učitel)

Transpoziční – jiný slovní druh (krásný–krása)

Modifikační – stejný slovní druh (stůl–stolek)

Slovtvorný typ:

Dílčí skupina ve slovtvorné kategorii tvořená týmž slovtvorným prostředkem.

Morfemická analýza

Slovtvorná analýza

statická; kořen, předpona, příponová část
procesuální; slovo základové, slovo
odvozené, slovtvorný základ, předpony,
přípony

Frazém – ustálené slovní spojení s vlastním významem, jež neodvozujeme z významu jednotlivých užitých slov.

Druhy – **pranostika**, rčení, pořekadlo, přísloví, **přirovnání**.

Idiom – ustálený víceslovný výraz či frazém, jehož význam nelze odvodit z běžných významů slov, z nichž se skládá.